

Heller Ágnes
A holocaust Tinódiája

Randolph L. Braham: A népirtás politikája

Tíz esztendeje a mostaninál rövidebb formában angolul olvastam először Braham könyvét. Úgy éreztem, „minden” benne van. A bővített és javított kétkötetes új magyar kiadást olvasva még inkább ez az érzés tölt el. Mintha mégis lehetséges volna a lehetetlen: tükrözni egy egész világot. Mintha mindaz, ami családommal, velem, barátaimmal és ismerőseimmel megtörtént 1944 baljós esztendejében, és azokkal, akiknek történeteit azóta meghallgattam – minden esemény, minden tér és utca, minden halálmenet, a gettó, a nemzetközi gettó minden háza –, megtalálható lenne a gigantikus elbeszélésben. Teljes leírás nem lehetséges, legkevésbé egy történet keretében. Braham mégis egy történetet mond el, pontos kronológiai sorrendben, ahol az idő dimenziója éppúgy egyeztethető élményeinkkel, mint a politikai vagy a tárgyyszerű téré. Krónikát ír, a magyar zsidóság krónikáját. Az első világháború előtti aranykorral kezdi énekét, hogy – amint az időben előre halad – a zuhanás és a pusztulás érzése annál erőteljesebbé válik. A pokol bugyrait jól ismerjük, és a krónikás is előlegzi a bevezetőben, egyelőre csak statisztikailag megérezkítve: a magyar zsidóság a háború alatt egyharmaddal több embert veszített, mint az Egyesült Államok hadereje a második világháború minden hadszínterén együttvéve. A kétkötetes elbeszélésben ez a statisztika változik példátlan rémtörténetté.

Tehát Braham könyve azt az illúziót kelti, mint ha az 1944-es esztendő teljes leírása lehetséges lenne. Minden elbeszélés szelektál, ahogy minden leírás is. Ahogy az időben előre haladunk, a szelekciónak itt más a mértéke és jellege. A Habsburg-korszaktól az első zsidótörvényig az elbeszélés tempója gyors. Nem Magyarország története ez, nem is a magyar zsidóságé, sem pedig a magyar antiszemitizmusé vagy náciizmusé, hanem mindezeken együtt és külön-külön, de csak annyiban, amennyiben szerepet játszanak az akkor még homály borította s ennyiben még nem létező jövőben. Ezt a

könyvet Braham 1944 felől írta. Minden csak előtörténet 1944-hez képest, minderre a magyar holocaust vet árnyékot, akár fényteli volt – mint az úgynevezett aranykor –, akár már fenyegető, mint az első világháborút követő korszak.

Az első zsidótörvénytől, tehát 1938-tól kezdve az elbeszélés tempója lassul, a részletek egyre fontosabbak lesznek, a leírás terebélyesedik. De a kiteljesedő leírás sem lépi túl Magyarország határait. Braham nem a holocaust, hanem a magyar holocaust krónikása. Az elbeszélésben döntő mozzanatként kerül vissza Magyarországhoz a Felvidék, Észak-Erdély és Újvidék. Magyarország ekkor láncolja magát a tengelyhatalmak politikájához. Újvidéken kerül sor az első (és a német megszállásig az egyetlen) magyarok szervezte pogromra. Majd végül a Kárpátaljáról és Észak-Erdélyből indulnak el Auschwitzba az első deportálónovatok. Ezt a visszacsatolt területeken élő zsidóságot majdnem mindenki cserbenhagyja. A második világháború kronológiájából például fontos mindaz, aminek majd köze lesz a magyar holocausthoz: mint a németek elégedetlensége Magyarország „zsidópolitikájával”, különösen a Wannsee-i konferencia után, amikor elhatározták az európai zsidóság kiirtását, az első haláltáborok felállítását és működtetését, vagy a Magyarországot környező zsidóság sorsa. Ahogy meghatározó a keleti front állása, ahol, mintegy ráadásaként a rettenetes közös sorshoz – mint amilyen a munkaszolgálatosok elvézése a magyar katonákkal együtt a Don-kanyarban –, a zsidó munkaszolgálatosok még szadista keretlegényeik kínzásának és gyilkos kedvteléseinek is ki voltak szolgáltatva.

1944. március 19-én tovább lassul a históriás ének. Ettől kezdve megváltozik a leírás és az elbeszélés aránya. Ha idáig eljutunk az olvasásban, kialakul az az érzésünk, hogy „minden” benne van ebben a könyvben. Az érzés nem csal. Nem úgy van benne minden a könyvben, ahogy egy film negatívjában, hanem úgy, ahogy minden utca, tér és pályaudvar

megtalálható egy térképen. Braham a magyar holocaust teljes térképét rajzolja meg, egy egyre tovább és tovább lassuló, de intenzitásában majdnem elviselhetetlenül fájdalmas történet keretében. Minden nap mentek a vagonok a gázkamrákhoz, kivétel nélkül minden nap, megaláztak, megsebesítettek, megöltek zsidókat, csak azért, mert zsidók voltak „valahol Magyarországon”. Braham megmondja, mikor, hányat, hogyan és hol. – Ekkor a csendőrök gettóba terelék a falvakat, és ételben és italban nagy hiány vala, majd bekeríték, betuszkolák vagonokba, sorba állíták őket vala, kiszelektálák a munkaképeseket vala, és mind a többiek, gyerekestül, öregestül a gázkamrákba masírozának vala. Ugyanez és ez, még és még ismétlődik, mindig ugyanaz, ugyanaz. Az első zóna (az első csendőrkerület), a második zóna, a harmadik zóna és így tovább, egészen az ötödik zónáig. Félmillió ember hat hét leforgása alatt. Ahogy Ranke kívánta: Braham leírja, ami történt, úgy, ahogy történt. Nem globálisan kérdezi, hogy miért? Inkább arra kérdez, miért ez és nem az, miért itt és nem ott? Többnyire így válaszol: lehet, hogy ezért, talán azért. Nem tudja pontosan, miért.

A magyarázhatatlan megmagyarázásában tanúsított önmegtartóztatás, amiért Braham könyve számomra minden más holocaustról szóló könyv fölött áll. Mindazon könyvek között, melyeket valaha a holocaustról olvastam, ez a könyv a legigazabb. (Friedlander könyvének – mely a német holocaustról szól – eddig csak az első kötete jelent meg, így még nem tudok róla nyilatkozni.) Braham takarékos a sommás ítélezésben is. Nem akkor, mikor a radikális gonosz megtestesítőiről van szó, mint – hogy csak magyarokat említsek – Jaross, Endre László vagy Baki. De többnyire nem azt mondja, hogy X. vagy Z. bűnös, hanem hogy ebben bűnös vagy abban bűnös, míg ebben vagy abban nem bűnös, ebben az időpontban igen, de abban nem. Nem arról van szó, hogy Braham harag és részrehajlás nélkül ítél, hiszen hogy lehetne erről szó ebben a fájdalmas és haragos könyvben? Hanem arról, hogy látja és érzékelteti, hogyan esnek az emberek csapdáiba, és hazudnak önmaguknak, hogyan nem ismerik ki magukat a világban többé, melyben fölnöttek, s ezért rosszak az ösztöneik, ahogy fejüket struccként a homokba dugják, ahogy gyávák és gyengék, ahogy a jót is akarják, bár nem csak a jót akarják, de megcselekedni elmulasztják, ahogy osztályszemléletük, világnézetük, hagyo-

mányaik foglyai lesznek, és annak az ösztönnek, hogy elsősorban a sajátjaikat – a magukhoz hasonlókat – védjék, s mire észreveszik, hogy mindezekről most éppen meg kellett volna szabadulniuk, már késő. Braham látja és megláttatja velünk, hogy a Gonosz egyedül nem tudja a gonosz tettet véghezvinni. Szüksége van hozzá a gyávára, a lustára, az önzőre, ahogy szüksége van a hallgatásra és a feledésre is. Braham krónikájában Hannah Arendt tétele a gonosz banalitásáról ellentétére fordul. Itt a Gonosz minden, csak nem banális, de banális bűnök is egyengetik útját

Randolph Braham, ismétlem, a legnagyobb krónikás hagyományok követője. Úgy írja meg azt a történetet, amely művének központi tárgya, ahogy az megtörtént, s ennyiben, ismétlem, Ranke stílusú történész. Ugyanakkor siratja a halottakat, felmagasztalja a bátrakat, és elégtétellel tölti el a gonoszok bűnhődése. A holocaust Tinódi Lantos Sebestyénje. Nem arra a kérdésre ad választ, mi okozta a holocaustot? Nem kísérletezik sommás magyarázatokkal. Nincs alapvető új tétele, sem ideológiája. Ez teszi becsületessé és nemessé könyvét. Itt van például Daniel Goldhagen utóbbi időben megjelent és agyonvitatott könyve (*Hitler's willing Executioners*, Hitler önkéntes hóhérai). A könyv valami egészen új (vagy újnak látszó) szempontot kínál a holocaust megértéséhez és értelmezéséhez. Bizonyos leegyszerűsítéssel arról szól, hogy a holocaust a német kultúrában gyökerezik, és ezért abból magyarázható. Vagy például itt van Zygmont Baumann, aki – egy különben kitűnő könyvben – a holocaustot a modern technológiából, azaz a technológiai világból vezeti le. A holocaustot az antiszemitizmusból vagy a totális rendszerből eredeztetni már régen közhelyszámba megy. De a holocaust – én így látom – kibújik minden „magyarázatból”. Ami pedig azt a törekvést illeti, hogy mindig egy újabb és újabb, meglepőbbnél meglepőbb magyarázattal álljunk elő, egyenesen frivólnak tartom. Ne a holocaust legyen az az anyag, amelyen az ember tudományos invenciózusságát fitogtatja. Braham ki akarja ezt kerülni. Ő, mint minden krónikás, elbújik a történésben és lamentál. A lamentálás lesz a szöveget kísérő dallam.

Braham krónikájának szerkezete a tempójával együtt módosul. Az 1944-ig vezető időben tervek, ideológiák, kényszerek és személyes motívumok keresztezik egymást. 1944-re a következő szituáció alakul ki: néhány ember eldönti a magyar zsidóság

teljes elpusztítását. Tervet készít, hogyan és milyen szakaszokban hajtsák végre a megsemmisítést. A gépezet megindul. Az egyik oldalon teljes tervszerűség működik tehát. Nem mindenki tud vagy nem mindent tud a tervről, de végrehajtja azt. A másik oldalon az áldozatok oldalán teljes a kapkodás és tervszerűtlenség. Tudhatják, és sokan tudják is, mi a terv, de nem értik. Az alapvető mozgás a menekülés: kimenekülni a hálóból anélkül, hogy pontosan látnák, hol húzódik a háló, tehát hogy mikor menekülnek ki belőle, s mikor szaladnak bele. Sötétben tapogatóznak, átengedik magukat az önkénynek, a véletlennek, a kegyelemnek. Az, aki segít vagy segíteni akar (a keresztények közül is), majdnem mindig lekési a vonatot (a szó szoros értelmében), és lépéskényszerbe kerül. Az egyik oldalon egy racionális gépezet, a másikon a tökéletes irracionális működik. Ennyiben nem teljesen alaptalan a holocaust szituációt a modern világ apokaliptikus modelljeként ábrázolni. Ez csak annyit jelent, hogy a modernitás a holocaust feltétele (egyik feltétele), de semmiképpen, hogy azt magyarázná vagy érthetővé tenné.

Ha Braham egyik legnagyobb érdeme, hogy nem áll elő „a” magyarázattal, másik erőssége, hogy felteszi mindazokat a kérdéseket, melyekre oly sokan mások válaszolni szoktak, de melyekre ő egyértelmű választ sohasem ad. Ezek a kérdések két csoportra oszthatók. Az egyik a magyar holocaust „okaira” kérdez. A másik azt kutatja, vajon meg lehetett-e volna menteni a magyar zsidóságot; ki milyen mulasztást követett el; ki mennyire felelős félmillió magyar zsidó pusztulásáért. Braham nem ír alternatív történelmet. Alapjában nem tudhatjuk, mi történt volna, ha... Viszont azt tudjuk: voltak választások, s míg egyes döntések hatástalanok maradtak, mások hathatósan mutatkoztak. Braham a második kérdéscsoportra így válaszol: sohasem lehet előre tudni, mikor lesz egy mentőakciónak eredménye. Ha a legtöbb akciónak, tiltakozásnak nem volt is, egyeseknek mégis lett. Mindaz, amit nem próbáltak ki, amit elmulasztottak megtenni vagy késve tettek meg, sikeressé is válhatott volna.

Braham nem a német, hanem a magyar holocaust krónikása. Kérdése tehát nem az, hogyan nőtt ki a magyar történelemből és a magyar antiszemitizmusból a holocaust, ugyanis éppen ez az, ami nem történt meg. Ha a németek nem foglalják el Ma-

gyarországot 1944 márciusában, a magyar antiszemitizmust mint olyat tartanánk nyilván, amely a modern európai kultúrnemzetek történetében páratlan zsidóellenes törvénykezéshez vezetett. Amely a nem magyar zsidóságot – a hontalanokat – kiszolgáltatta gyilkosaiknak, amely felelőssé tehető az újvidéki pogromért, a keleti fronton munkaszolgálatot teljesítő zsidó katonák megkínzásáért. Súlyos felelősség, de még nem népirtás. Hatására a magyar kormányzópartok visszavonták a XIX. század nemzeti-liberális vívmányait, az emancipációt, és bevezették a faji megkülönböztetést. Ez a politika szembefordult a modern civilizáció normáival, de még mindig nem volt népirtás. A népirtás politikáját a német hadsereg hozta el Magyarországra. Ha a magyar holocaust bármiféle logikából levezethető – amit én nem hiszek –, az csak a német történelem logikájából következett.

Mégis, miért A népirtás politikája e könyv címe, mely a népirtás politikájának – német – hátterét alig tárgyalja. Braham krónikája azt sugallja, hogy ha a magyar holocaust nem a magyar antiszemitizmus és a rendszeres zsidóellenes uszítás közvetlen következménye is, de az előzmények ismerete nélkül nem képzelhető el úgy, ahogy megtörtént. A népirtás tervét azért tudták a német nácik rekordsebességgel végrehajtani, mert rendelkezésükre állt a két évtizedes antiszemita propaganda és a zsidóellenes intézkedések teremtette pszichológia és elvárás. A népirtásra nagy számban álltak készen emberek és intézmények. De ez még nem lett volna elégséges. A két évtizede folyó zsidóellenes kampány, a tiltakozások elmaradása vagy ritkasága természetessé tette a magyar lakosság körében, hogy a zsidóban ne a magyart és ne az állampolgárt, hanem csak a zsidót, azaz az ellenséget vagy ellenfelet, vagy legalábbis az idegent lássa. Így vált természetessé, hogy a zsidókat a gettóba tömörítik, hazájuk határán kívülre deportálják, hogy ott – állítólag – a németeknek dolgozzanak. Ha ez „természetes”, ha ez elfogadható, akkor minden megtörténhet, mert minden szabad. Braham történetében a magyar antiszemitizmus és zsidóellenesség nem a holocaust oka vagy gyökere, hanem maga a katasztrófa.

Braham adottnak tekinti a németek népirtáspolitikáját, okait nem firtatja. Igaz, többször megjegyzi, amikor különösen kegyetlen vagy élesen antiszemita történelmi szereplőkről beszél, hogy azok sváb eredetűek (még német nevüket is közli

zárójelben), de nem azért, mert a népiertáshoz vezető hajlamot a németégből mint valami „fajból” eredeztetné. Hangsúlyozni akarja, hogy a sváb vagy sváb eredetű szereplőket lojalitásuk inkább Németországhoz, mint Magyarországhoz kötötte. (Éles ellentétben a zsidóság túlnyomó részével, mely még 1944-ben is erőteljesen hangsúlyozta Magyarországhoz és a magyarsághoz való lojalitását, ami nem volt éppen a legalkalmasabb időpont az efféle hitvallásra.)

Vajon meg lehetett volna akadályozni a magyar holocaustot, vagy legalább csökkenteni mértékét? Ha igen, hogyan? Nem ugyanolyan irreális kérdések ezek, mintha ugyanezt, mondjuk, a lengyel zsidósággal kapcsolatban vetnénk fel? A németeknek 1944-ben már kevés idejük volt hátra. (Ezért történt, hogy Szálasi uralma idején összehasonlíthatatlanul kevesebb zsidót tudtak megölni, mint Horthy országlásakor). Továbbá Magyarország nem ellenség volt, mint Lengyelország, hanem szövetséges. A romániai zsidóság többsége túlélte a holocaustot, igaz, egy stratégiailag szerencsésebb pozícióból. Magyarországon „csak” az időt kellett volna húzni: a magyar kormány és elsősorban Horthy kormányzó ezt megpróbálhatta volna. A Sztójay-kormány (egy minisztere kivételével) azonban nem akart késlekedni, inkább készségesen kiszolgáltá Eichmann és társait. Horthy nem írta ugyan alá a deportálásra vonatkozó rendeleteket, de nem is tiltakozott a deportálások ellen egészen július 7-ig, amikor is kilépett a passzivitásból, és leállította a budapesti zsidók deportálását. Ez is „csak” időhúzás volt – hisz Horthy megígérte a németeknek, hogy később sor kerül rájuk is –, de megmentette a budapesti zsidó lakosság felét. Megtehette volna-e ezt Horthy korábban is? És meg akarta-e tenni vagy sem? S ha megteszi, segített-e volna és mennyire? Braham erre csak annyit válaszol, hogy el lehetett volna korábban rendelni a deportálások leállítását, s hogy az is lehetséges, bár korántsem biztos, hogy segített volna. S ennyi elég is.

Mint ezt Brahamtól is tudjuk, Horthy nem saját kezdeményezéséből, hanem csak erős nyomásra állította le a deportálásokat, elsősorban a pápa, Roosevelt elnök, a svéd király és fia, ifj. Horthy Miklós közbenjárására. Mi történt volna, ha e személyiségek korábban járnak közbe? S miért ekkor és csak ekkor tették? Egyetlen ténynek sem egyetlen magyarázata van, ennek sem. Braham több tényezőről

beszél, és ezek mindegyike többfelé ágazott, több irányban hatott. A legdöntőbb az Auschwitz-i jegyzőkönyvek ügye, melyet részletesen a könyv 23. fejezete (*A hallgatás összeesküvése*) tárgyal. A hallgatás összeesküvésének is megvan a maga előtörténete, s ez is sokfelé ágazik. Az egyik a zsidó szervezetek politikája a holocaust idején.

Hannah Arendt *Eichmann Jeruzsálemben* című könyvében részletesen tárgyalja a zsidó tanácsok politikáját és többnyire elmarasztalja őket, amiért – szerinte gyáván és megalkuvóan – kiszolgáltatták testvéreiket a farkasoknak. Arendt kritikája igazságtalan és egyoldalú. Braham hozzászól: a magyar holocaust esetében irreleváns ez a kritika, hiszen – hál’istennek – a magyar zsidó tanácsok sosem kerültek lengyel vagy litván testvéreik tragikus helyzetébe, hogy nekik kellett volna eldönteniök, kik haljanak meg, és kik maradjanak életben. A magyar zsidó politikusok – a zsidó tanács és a cionista szervezetek egyaránt – más választások előtt álltak. A kérdés az, hogy ezekben a választásokban megállták-e a helyüket. Braham nem ad egyértelmű választ, mert nem akar. Ítélni könnyebb, mint megérteni. Ő olykor ítélkezik is, de inkább szeretné megérteni az emberek motívumait.

Mi derül ki tehát Braham krónikájából? A Stern Samu vezette első Zsidó Tanács nem „elárulta” a zsidóságot, hanem ösztöneinek és hagyományainak engedelmeskedve cselekedett. A magyar uralkodó osztályokkal összefonódott jómódú zsidóság tagjaitól természetesen tartották, hogy a zsidóságot csak a magyar uralkodó osztályok és Horthy Miklós menthetik meg. A tanács nem vette tudomásul, hogy a magyar uralkodó osztályoknak azon rétegeit, melyek segíthettek volna, a német megszállók eleve gyanúval kezelték. Ez a réteg elvesztette pozícióit, nem maradt a legcsekélyebb befolyása sem. Horthy, aki segíthetett volna, passzivitásba vonult. A Zsidó Tanács politikája a vidéki zsidók deportálásakor működésképtelenség bizonyult, s ennyiben a Zsidó Tanács tagjai felelősek azért, hogy a vidéki zsidóság deportálása elé senki nem gördített akadályt. Ugyanez a politika júliusban működőképesé vált, hiszen mégis Horthy állította le a budapesti zsidók deportálását. Ehhez a Zsidó Tanácsban létrejött személyes és politikai változásoknak (mint például az „átlagzsidók” előtérbe állítása Stöckler által), úgy látszik, lényegében kevés közük volt.

Kasztner Rudolf és Joel Brandt, a cionista mentőakció vezetői egy másik stratégiát választottak.

Szerintük csak a hatalom részeseitől lehet várni, hogy módosítsák a népirtás politikáját, így az SS-től és Gestapótól, s általában a német hatóságoktól. (Ezt a politikát folytatta Braham szerint egy ideig Freudinger, az ortodox hitközség elöljárója is). Az ötvenes években, jeruzsálemi (magán)perében az elnöklő bíró azt állította, hogy Kasztner „eladta a lelkét az ördögnek”. Braham elutasítja ezt a sommás ítéletet. Ha a Talmud azt tanítja, hogy aki egy ember életét megmenti, az megmentette az egész emberiséget, akkor Kasztner az emberiséget sokszerszer megmentette meg. Nemcsak azokat, akiket kihozatott a kolozsvári gettóból. Részrehajló volt? Igen. Hiszen kolozsvári volt ő maga is, és a kimentettek között ott voltak családtagjai is. Az lett volna az igazságos, ha családtagjait veszni hagyja? Ha csak idegeneket ment meg? Ki dobhatná rá az első követ? Brahamtól tudjuk, hogy Kasztnernek része volt abban is, hogy egyes Auschwitzba tartó vonatokat Ausztriába tereltek, ahol majdnem mindenki túlélt a háborút.

Kasztner és Joel Brand nagy terve abban állt, hogy a magyar zsidóság életét áruval vásárolja meg. A nyugati ipari hatalmak teherautókat és egyéb életfontosságú cikkeket küldtek volna a németeknek zsidó életekért cserébe. Lehetséges lett volna ez a csere? Nem tudhatjuk. Mindenesetre a nyugati hatalmak sommásan elvetették a javaslatot. Azt mondták, hogy csapda. Valóban csapda volt? Lehet, hogy igen, lehet, hogy nem. Azzal érveltek: a zsidóknak is az a legfőbb érdekük, hogy a Szövetségesek minél hamarabb megnyerjék a háborút. Azt azonban máig sem tudják megmagyarázni, hogy az összes zsidó szervezet kérését figyelmen kívül hagyva miért nem bombázták sosem az Auschwitzba vezető vasútvonalat. Talán mert ennek nem volt stratégiai fontossága?

Ha Kasztner-Joel Brand-féle koncepció kevésbé működött is, mégis életet mentett azokban az időkben, amikor a Zsidó Tanács politikája teljesen impotensnek bizonyult. A Zsidó Tanács politikája viszont akkor kezdett életet menteni, mikor Kasztner és Brand tervei lényegében befulladtak.

Miért nem tiltakoztak a deportálás ellen az egyházak? Éliás József, a Jó Pásztor Misszió vezetője azonnal cselekedett, és rajta kívül még néhányan. S a magyar egyházfők miért nem? Miért csak a keresztény zsidókat védték? Vagy – valamivel később –, miért nem olvasták fel a templomokban Serédi Jusztinián pásztorlevelét? A magyar egyhá-

zakra jellemző hagyományos antiszemizmus keretében állt a keresztény értékek gyakorlásához szükséges érzülettel. Ez jellemezte – a pragmatikus politizálás szokása mellett – abban az időben a Vatikán tetteit is. Mondhatnánk persze: az egyházak is elsősorban a „sajátjaikat” mentették, s időbe telt belátniok, hogy a népirtás politikája nem tesz vallási különbséget. Ez idő alatt azonban majdnem félmillió embert pusztítottak el, közöttük azon vallások őszinte híveit is, amelyeknek egyházai végül is cserbenhagyták őket.

Térjünk vissza a hallgatás összeesküvésére. Braham szerint nem volt szó összeesküvésről. Mégis, mindenki, elsősorban minden zsidó szervezet egyformán rossz ösztönnel reagált ugyanarra a kihívásra. Mindannyian – a cionista vezetők nem kevésbé, mint a Zsidó Tanács vezetői – elhallgatták hitsorsosaik elől Auschwitz tényét. Talán még márciusban, de április végén bizonyosan – tehát még a deportálás megindulása előtt –, mindannyian ismerték a teljes igazságot a megsemmisítő táborokról. Megkapták Auschwitz térképét, tudták, hol vannak a gázkamrák és hol a krematóriumok, tudták, hogy a magyar zsidókat el fogják gázostani, de erről hallgattak. Hallgattak hitsorsosaik előtt, de hallgattak általában is: nem hozták a világ tudomására vagy nem tettek meg minden tőlük telhetőt, hogy az általuk most már jól ismert tények a világ tudomására jussanak. Gondoljuk csak el: az egész vidéki magyar zsidóságot Auschwitzba vagonírozták, a hivatalos kormányverzió szerint azért, hogy Németországban dolgozzanak, miközben a zsidó vezetők pontosan tudják, hogy valójában megölni viszik őket. És nem szólalnak meg! Nos, akár hittek az emberek, akár nem a hivatalos verzióban, a zsidó szervek érték el, hogy hihettek benne, ha hinni akartak. S ki nem hiszi inkább szívesen, hogy dolgozni viszik, mint hogy meg fogják gyilkolni, ha senki sem nyitja fel a szemét?

Vannak persze indokok, de – Brahamnak igaza van – mind elégtelen. Hogy nem akartak pánikot kelteni (miért nem?), nem akarták az emberek életének utolsó pillanatait reménytelenné tenni, hogy akkor is megölték volna őket, ha tudják, hogy akkor is felszálltak volna a vagonokba... Ezt nem lehetett akkor tudni, ahogy ma sem lehet. Én azért nem hiszem, hogy lett volna egyetlen anya, aki önként felszáll a vagonba gyermekével, ha tudja, hogy gyermekét két nap múlva gázkamrában fogják meggyilkolni. A menekülőkre, az ellenállókra is

lőnek. Sokan halnak meg tömegkivégzésekben. De sosem mindenki, mint a gázkamrákban. A gázkamrát a keresztény magyarok nem látták, de a menekülők lemeszárlását nem lehetett volna előlük eltitkolni! Akkor ők sem hitték volna, amit kellemes volt hinniük, hogy a deportált zsidókat munkára viszik. Talán többen segítettek volna! Talán az egyházak is korábban megmozdulnak! A magyar zsidó vezetők ugyanis – így tudjuk meg Brahamtól – végül június második felében (sic!) terjeszteni kezdték az Auschwitzi jegyzőkönyvet. Adtak egy példányt ifj. Horthy Miklósnak is, aki továbbadta azt apjának. Horthy nyilván korábban ismerte a tényeket. De ifj. Horthy Miklós csak ekkor szerzett róluk tudomást, s a tények birtokában igyekezett meggyőzni apját, hogy állítsa le a deportálásokat.

Sok minden, amit akarunk, lehetséges, és a lehetetlen is lehetséges lehet. A világ végül megismerte az Auschwitzi jegyzőkönyveket, még hozzá egyetlen személy, George (Mandel) Mantello, egy magyar zsidó származású üzletember jóvoltából, aki El Salvador genfi főkonzulátusán szolgált. Neki sikerült eljuttatnia a jegyzőkönyvet Rooseveltnél és a Vatikánba. Ekkor gyakorolt a Vatikán, Roosevelt elnök és a svéd király nyomást Horthyra a deportálások leállítására érdekében. Így menekült meg Budapest halálra ítélt zsidóságának fele. Végül talán egyetlenegy ember elszántságán múlt az életünk.

És mi lett volna, ha a vidéki zsidók deportálása előtt hozzák a világ tudomására az Auschwitzi jegyzőkönyvet? Korábban is ilyen heves lett volna a tiltakozás? S ha igen, Horthy leállította volna a deportálásokat? S ezt vajon a németek hat héttel korábban is eltűrték volna? Deportálható lett-e volna a vidéki zsidóság csak német és nyilas erőfeszítéssel, a magyar-keresztény közeg passzív ellenállása mellett? Megválaszolhatatlan kérdések, s Braham nem is akarja őket megválaszolni. Egyet

azonban határozottan állít: különböző személyi és politikai gyöngeségek, előítéletek, habozások, ellentétek következtében a lehetőségek korántsem lettek kihasználva. És azt sugallja: a fő mulasztás nem március 19. utáni keletű. Jóval korábban történt. A növekvő antiszemitizmus, az összes zsidótörvény, tehát mindazon a tényezők ellenére, melyek felpuhították a talajt a népiirtásra, a magyar zsidóságot saját választott vezetői nem készítették fel a legrosszabb eshetőségekre. Azt a hitet keltették, hogy ők – szemben a legtöbb európai ország zsidó lakosságával – „meg fogják úszni”.

Egyszer férjemmel együtt Krakóban betértünk az új zsinagógába. A régi gettó akkor még pontosan úgy nézett ki, mint amikor lakóit a halálba űzték. A zsinagógában csak két öreg zsidó lézengett. Férjem először németül szólította meg őket – úgy tetettek, mintha nem értenék –, majd oroszul érdeklődött afelől, hogyan élnek. Erre az egyik, az öregebb – németül – megkérdezte, honnan jöttünk. Budapestről – feleltük. Ujjával haragosan megfenyegetett: „Maguk ott, Pesten szalámit ettek és vigadoztak – mondta –, miközben a krematóriumokban elfüstölték a mi anyáink és gyermekeink testét.” Bár nem szép dolog szemrehányást tenni a túlélőnek, amiért él, mégis úgy éreztük, lényegében igaza van. Nem a szalámi és a vidámságunk miatt, hanem mert nem minden nap és a nap nem minden órájában gondoltunk azokra, akik éppen akkor szálltak el a krematórium kéményein. Talán nem is tudtunk, mert nem akartunk tudni róluk, és elsősorban, mert nem kíséreltünk meg legalább eleget tenni – sikerrel vagy sikertelenül, ez mind egy – a szolidaritás követelményének. Ezért mindannyian felelősek vagyunk. Bizonyára nem elsősorban mi, az akkor 10–15 évesek, hanem azok, akik a „túlélés”, a kivételezettség, a „megúszás” amorális álmában ringattak bennünket. Ez Braham minden prédikációtól mentes könyvének távolról sem egyetlen, de egyik maradandó üzenete.

